

In deze rubriek wordt het palet aan theoretische stromingen en theoretische oriëntaties in kwalitatieve onderzoeksbenaderingen belicht. Redacteur voor deze rubriek is Fijgje de Boer: fijgjedeboer@chello.nl.

Memberschip Categorization Analysis

Een frame-analyse van open interviews met jonge kinderen op een etnisch gemengde school

Ineke Graumans en Harry van den Berg

Inleiding

Harvey Sacks, die vooral bekend is als grondlegger van de conversatie-analyse, heeft daarnaast in de jaren zeventig van de vorige eeuw ook de basis gelegd voor een veelbelovende theoretisch-methodische benadering van sociale categorisering: *Membership Categorization Analysis* (MCA) (Sacks 1979, 1992). Die benadering heeft lange tijd weinig aandacht gekregen, maar staat sinds de jaren negentig van de vorige eeuw opnieuw in de belangstelling. Een belangrijk doel van kwalitatief onderzoek is het reconstrueren van de belewingswereld van mensen en groepen. MCA is een methode die daar bij uitstek geschikt voor is (Lepper, 2000). De belangrijkste redenen daarvoor zijn dat MCA gebaseerd is op een strikt participantgerichte (*emic*) benadering van alledaagse gesprekken en dat het een zeer systematische werkwijze presenteert.

In dit artikel zal de methode van MCA toegelicht worden aan de hand van een onderzoek naar sociale relaties tussen jonge kinderen. Dat onderzoek werd verricht in het kader van de afstudeerscriptie van Graumans (2005). Kerndoel van het onderzoek was licht te werpen op de vraag of en hoe kinderen op etnisch gemengde basisscholen interetnische relaties beleven, welke frames ze daarbij gebruiken en hoe dit framegebruik zich ontwikkelt. Het onderzoek is uitgevoerd onder 38 kinderen in de leeftijd tussen acht en tien jaar, die (deels) twee jaar zijn gevolgd. De kinderen zijn langdurig geobserveerd en uitgebreid geïnterviewd aan de hand van een semi-gestructureerde vragenlijst met open vragen. Twee netwerkanalyses zijn toegepast op de geobserveerde en door kinderen zelf gerapporteerde interacties. Daarnaast werd inhoudsanalyse gebruikt ten behoeve van een globale inventarisatie van motieven voor interactie, zoals criteria om wel of niet met bepaalde klasgenoten te willen spelen (Krippendorff, 1980). Maar om een meer diepgaand inzicht te krijgen in zowel de manier waarop kinderen hun klasgenoten categoriseren en beoordelen als in de frames die ze daarbij hanteren, werd gebruikgemaakt van *Membership Categorization Analysis*.

Frames en MCA

Om inzicht te krijgen in de beleving van de sociale wereld is informatie nodig over de frames, referentiekaders, die mensen hanteren met behulp waarvan zij zelf betekenissen

construeren. Frame, en ook andere begrippen die gehanteerd worden in de literatuur, zoals 'interpretatief repertoire', 'vertoog', en 'schema' zijn allemaal benamingen voor zo'n referentiekader (Van den Berg, 1996, 2004a: 35; Strauss & Quinn, 1994). Met deze begrippen wordt gepoogd min of meer hetzelfde te duiden, namelijk verwachtingspatronen die worden gebruikt en geconstrueerd door sociale actoren om situaties, mensen en gedragingen te definiëren, interpreteren en te plaatsen (Tannen, 1993; Van den Berg, 1997, 2004a: 35).

Aan deze frames liggen processen van sociale categorisering ten grondslag, dat wil zeggen het classificeren van individuen en gebeurtenissen in categorieën. Zo ordenen mensen hun sociale universum en geven dat betekenis (Tajfel, 1981). Sociale categorisering is een belangrijk thema in verschillende sociaal wetenschappelijke disciplines. Een voorbeeld is de sociale identiteitstheorie van Tajfel en Turner (1979, 1986). Daarin is vooral aandacht voor in- en uitsluitingsprocessen die het gevolg kunnen zijn van sociale categorisering: het construeren van een *out group* en een *in group*, gebaseerd op onderscheid tussen de 'eigen' en de andere groep waarmee wordt vergeleken. De invullingen van categorieën en categoriale indelingen zijn niet allemaal even saillant of van even grote betekenis voor de sociale actor, en zijn bovendien veranderlijk (Tajfel, 1981).

Uit onderzoek blijkt dat categorieën sociale constructies zijn, situationeel bepaald en contextafhankelijk (Tajfel, 1981; Verkuyten, De Jong & Masson, 1992; Verkuyten & Masson, 1993). Niet alleen de indeling in categorieën is veranderlijk, maar ook de kenmerken die aan bepaalde categorieën gekoppeld worden, kunnen variëren. Frames zijn sociale constructies die in het dagelijks leven gebruikt worden als vanzelfsprekende manieren om gedrag van anderen te interpreteren. Ze maken deel uit van min of meer gedeelde culturele bronnen, aangereikt door bijvoorbeeld de sociale omgeving, media of, in het geval van kinderen, ouders of speelgenoten. Dat neemt niet weg dat individuen creatief kunnen omgaan met deze culturele bronnen en op basis daarvan nieuwe frames kunnen ontwikkelen.

Een instrument om inzicht te krijgen in frames, die in het dagelijks leven telkens weer gereproduceerd, maar vaak ook getransformeerd worden, is MCA (Sacks, 1995; Lepper, 2000). Deze methode bleek bijzonder bruikbaar bij het onderzoek naar kinderen op gemengde scholen. Ten eerste, omdat MCA een zeer systematische benadering is, waarbij elk individueel interview als een geheel wordt geanalyseerd. Dat biedt de mogelijkheid om zowel de afzonderlijke frames te reconstrueren die in het interview door de respondent worden gebruikt als de verbanden tussen frames en met name de dominantieverhouding tussen verschillende frames. Ten tweede is MCA een methode om de frames, zoals gehanteerd door kinderen zélf, te reconstrueren zonder gebruik te maken van categorieën van de onderzoeker. Het is dus een analysemethode die bij uitstek past binnen een participantgerichte onderzoeksbenadering.

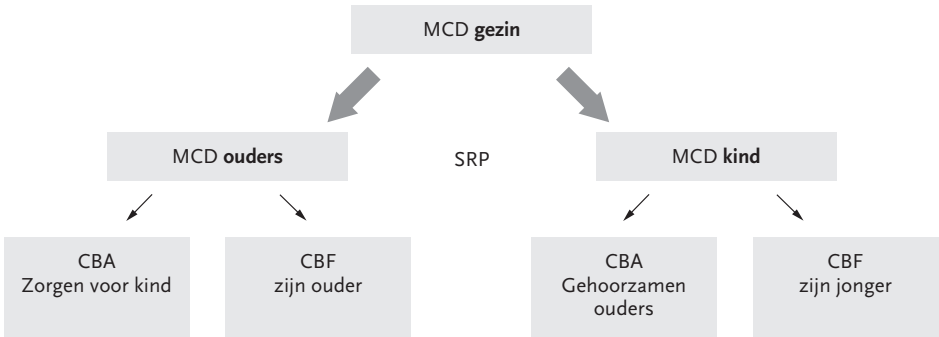
Wat is MCA?

Uitgangspunt van de analyse van open interviews volgens de methode van MCA is de vraag: welke sociale categorieën worden in dit interview gehanteerd en wat wordt daaraan gekoppeld? Daarbij geldt het uitgangspunt van elke categorisering, namelijk dat de indelingen

elkaar niet overlappen. Wat de een is, dat is de ander niet. Als in een interview ‘jongens’ als ‘stoer’ worden gekwalificeerd, dan impliceert dat dat ‘meisjes’ niet ‘stoer’ zijn.

Het *Membership Categorization Device* (MCD) vormt een kernbegrip binnen MCA, dat opgevat kan worden als een analytische omschrijving van het theoretische begrip ‘frame’. Een MCD is een groep categorieën die volgens regels van gevolgtrekking – helder beschreven door Lepper (2000) – bij elkaar horen en gerelateerd zijn met voor de betreffende categorieën karakteristieke gedragingen of kenmerken. Een categorie die tot een bepaald MCD behoort, wordt aangeduid als een *Membership Category* (MC). De daaraan gekoppelde kenmerken worden *Category Bound Features* (CBF) genoemd, de daaraan of -mee verbonden gedragingen *Category Bound Activities* (CBA). Bij bepaalde categorieën worden bepaalde gedragingen verwacht en vice versa. Die verwachtingen kunnen zowel feitelijk zijn (‘Dat soort dingen doen ze nu eenmaal’) als normatief (‘Dat soort dingen horen ze te doen’). Een samenhangende groep categorieën wordt aangeduid als een *Standard Relational Pair* (SRP).

Ter verduidelijking een (fictieve) schematische voorstelling van een MCD:

De tot een SRP behorende MC's en de daarmee verbonden CBA's veronderstellen elkaar als uitsluitende categorieën. Het gedrag, verondersteld bij de ene categorie, wordt nooit verwacht bij de andere categorie. Het één is wat het ander niet is. Kenmerkend voor een MCD is dat deze indeling systematisch wordt gebruikt. Juist deze koppeling van categorieën en gedragsverwachting, én het systematisch gebruik hiervan, maken MCD's betekenisvol voor de constructie van de sociale wereld.

Sacks geeft veel voorbeelden van kinderverhalen om te laten zien dat MCD's al gebruikt worden door heel jonge kinderen, waarin zij hun begrip van hun sociale wereld representeren (Lepper, 2000: 125).

Toepassing van MCA

Tot zover een zeer beknopte beschrijving van de theorie. Ter verduidelijking zal een voorbeeld uit het onderzoek onder jonge kinderen op een etnisch gemengde school worden gegeven. Het gaat om een interview, waarin een etnisch frame geconstrueerd wordt waarbij een MC 'Marokkanen' en een MC 'niet-Marokkanen' als SRP functioneert. De MC 'Marokkanen' wordt expliciet benoemd en impliceert – volgens de eerste regel van gevolg-

trekking van Sacks – de andere MC ‘niet-Marokkanen’ (Lepper, 2000). In het interview-fragment is duidelijk te zien hoe indeling in de ene categorie lidmaatschap van de andere categorie uitsluit. Aan beide MC’s wordt CBF ‘gesprekstof’ gekoppeld, maar met een verschillende, ook elkaar uitsluitende, invulling.

(Groep 6 – uit interview met Nederlandse Edwin)

R *ja uh, Ali, Rachid, Kamal, Ismael, uh Ahmed, ja zo’n beetje allemaal van die Marokkanen bij elkaar. [...]*

I *[...] Hé en is er verschil tussen dat groepje Marokkanen en jullie groepje?*

R *Ja [...] Ze hebben het altijd over Ali B. en zo en over heel veel Marokkaanse rappers [...] wij kletsen altijd over andere dingen, over auto’s of zo. Hoeveel PK’s ze hebben, hoe snel ze gaan. En daar praten zij niet over.. [...] ze kletsen altijd over straatvechters in Marokko. Wij doen dat dus niet. En verder weet ik het niet meer, dat was het zo’n beetje.*

I *En lijken jullie ook op elkaar, de groepjes?*

R *Nee, absoluut niet.*

Per individueel interview als geheel, dus bij elk kind afzonderlijk, is geanalyseerd welke frames (i.c. MCD’s) overheersen en welke belangrijke koppelingen er worden gelegd tussen frames. Binnen dit onderzoek is met name gelet op MCD’s die betrekking hebben op met wie kinderen wel zeggen te spelen en met wie niet, de kenmerken en activiteiten die verondersteld worden te horen bij deze twee categorieën, en of er koppelingen worden gemaakt met etnische herkomst. Zo worden verbanden duidelijk die door individuele kinderen worden gemaakt, die bepalend zijn voor hun beleving van de sociale wereld en hun handelen daarin. Door deze verbanden en koppelingen van de verschillende individuele kinderen te vergelijken, worden uiteindelijk meer algemene patronen zichtbaar.

De beperkingen van MCA in onderzoek naar de belevingswereld van kinderen

Gaandeweg de analyse bleek dat de bestaande theorie met betrekking tot MCA niet helemaal toereikend was voor het onderzoeksdoel. Sacks lijkt zich met name te richten op algemeen gedeelde frames, die hecht zijn verankerd in de betreffende cultuur en die niet of nauwelijks aan veranderingen onderhevig zijn (Lepper, 2000). Dat betreft dan vooral de MCD’s, de sociale categorieën die een elkaar veronderstellende verzameling (SRP) vormen, welke gekoppeld worden aan gedragingen (CBA’s) én die systematisch worden gebruikt. In het dagelijks leven zijn er echter grote verschillen tussen frames wat betreft de relevantie voor de interpretatie van de leefwereld. Sommige frames zijn voor het betreffende kind (of de betreffende kinderen) uiterst relevant in de zin dat aan de MC’s zeer veel kenmerken gekoppeld worden, en mede daardoor andere frames domineren. Andere frames kunnen echter een marginale rol vervullen, omdat er slechts een enkel kenmerk aan wordt gekoppeld. Ten opzichte van andere frames zijn ze veel minder relevant voor de interpretatie van de leefwereld. En ten slotte impliceert categorisering niet altijd het bestaan van een MCD: etniciteit kan bijvoorbeeld een indelingscriterium zijn zonder dat daaraan specifieke kenmerken of gedragsverwachtingen gekoppeld worden.

De uitdaging is nu hoe deze verschillen in relevantie wetenschappelijk verantwoord te analyseren. Het analytisch instrumentarium van Sacks biedt daarvoor onvoldoende handvatten. Voor het onderzoek naar de belevingswereld van kinderen op een etnisch gemengde school was het cruciaal dat er ook onderscheid kan worden gemaakt tussen categoriale indelingen die een centrale rol spelen in de sociale wereld van het betreffende kind en categoriale indelingen die dat niet of in mindere mate zijn. Onderzocht wordt immers of etniciteit wordt gebruikt als indelingscategorie door kinderen én of (en hoe) deze indeling grenzen opwerpt, dus wordt verbonden met het al dan niet spelen met de ander, of niet. De vraag hoe betekenisvol categoriale indelingen zijn, staat hier juist centraal.

Nu kan een relatief geringe relevantie van een categoriale indeling in methodologische termen van MCA op ten minste twee manieren benoemd worden. Ten eerste: niet alle categoriale indelingen vormen een SRP, zijn gekoppeld aan CBA's en worden systematisch gebruikt. Ten tweede: binnen de MCD's die wel aan deze eisen voldoen kan onderscheid worden gemaakt in de uitgebreidheid van koppelingen en verbanden binnen en tussen de MCD's. In de analyse zijn daarom twee nieuwe begrippen toegevoegd, namelijk *Marginal Category* en *High-impact en Low-impact MCD's*.

Marginal Category

Met betrekking tot het eerste punt, de categoriale indelingen die niet aan de drie genoemde eisen voldoen, kan gesteld worden dat deze categoriale indelingen eigenlijk geen MCD vormen. Daarvoor is in dit onderzoek het begrip *Marginal Category* toegevoegd. Ter illustratie een voorbeeld van hantering van een *Marginal Category*.

(Groep 6 – uit interview met Nederlandse Indo Marco)

I En je zegt, er zitten allemaal heel verschillende mensen in. Wat bedoel je dan?

R Nou, Clemens die komt weer uit een heel ander land. En ik kom uit Indonesië. En John weer uit China, en Martin weer uit Polen [...].

Aan de genoemde kinderen ('ik', 'John') wordt wel een kenmerk ('uit Indonesië', 'uit China') verbonden, maar deze indeling wordt slechts één keer in het hele interview, dus incidenteel, gebruikt. Er wordt geen nadrukkelijke tweedeling gemaakt tussen bijvoorbeeld kinderen 'uit China' en kinderen 'niet uit China' (geen SRP), en er ontbreken koppelingen aan bepaalde gedragsverwachtingen (geen CBA's). Het betreft de toekenning van een kenmerk, zonder verdere sociale gevolgen. De categoriale indeling bestaat wel, maar deze heeft (nog) geen verdere betekenis of deze treedt (nog) niet op de voorgrond. Categorisering maakt in dit geval dus geen deel uit van een frame.

Door het hanteren van deze analytische categorie blijkt het bijvoorbeeld mogelijk om de betekenis van het kenmerk 'huidskleur' voor kinderen goed te analyseren. Veruit de meeste kinderen gebruiken huidskleur als *Marginal Category*, incidenteel en niet verbonden met andere categoriale indelingen zoals bijvoorbeeld etnische achtergrond, bepaald gedrag of speelgenoten. Een kort voorbeeld hiervan, waarin een kind verschillen benoemt tussen haarzelf en klasgenoten.

(Groep 6 – uit interview met Eritrese Asma)

R ik heb een bril, en ik ben bruin en zij is wit.

Samenvattend, *Marginal Categories* zijn categorisering en die incidenteel worden gebruikt en waarbij CBA's ontbreken. Er worden geen gedragsverwachtingen verbonden aan categorieën. Juist omdat ze incidenteel worden gebruikt en koppelingen met andere kenmerken ontbreken, zijn deze categorieën minder relevant voor de constructie en beleving van de sociale wereld.

High-impact en low-impact MCD's

Wat betreft het tweede punt – categorisering en die wél voldoen aan de eisen van een MCD – is het ook van belang om in de analyse rekening te houden met relevantieverschillen tussen categorisering en. Ook dan blijken niet alle categoriale indelingen even relevant voor de belevingswereld van de betreffende kinderen. Ook om dit verschil te kunnen onderzoeken vereist de bestaande theorie uitbreiding. Binnen sommige MCD's is er sprake van een reeks samenhangende gedragingen (CBA's) en zijn frames (MCD's) nauw gerelateerd aan andere frames (MCD's). Daardoor spelen ze een centrale rol in de belevingswereld van het kind. Deze MCD's worden in dit onderzoek aangeduid als *high-impact* MCD's. Een voorbeeld hiervan is het al eerder geciteerde interviewfragment:

(Groep 6 – uit interview met Nederlandse Edwin)

R ja uh, Ali, Rachid, Kamal, Ismael, uh Ahmed, ja zo'n beetje allemaal van die Marokkanen bij elkaar. [...]

I [...] Hé en is er verschil tussen dat groepje Marokkanen en jullie groepje?

R Ja [...] Ze hebben het altijd over Ali B. en zo en over heel veel Marokkaanse rappers [...] wij kletsen altijd over andere dingen, over auto's of zo. Hoeveel PK's ze hebben, hoe snel ze gaan. En daar praten zij niet over.. [...] ze kletsen altijd over straatvechters in Marokko. Wij doen dat dus niet. En verder weet ik het niet meer, dat was het zo'n beetje.

I En lijken jullie ook op elkaar, de groepjes?

R Nee, absoluut niet.

De MCD etniciteit (MC 'Marokkaan' en MC 'niet-Marokkaan') wordt hier verbonden met de MCD speelgenoten (met MC 'speel ik mee' en MC 'speel ik niet mee'), en gekoppeld aan bepaalde gedragskenmerken. Dit artikel biedt geen ruimte voor een uitgebreide analyse van de gehele interviewtranscriptie, maar dit frame wordt door dit kind structureel gehanteerd. De koppeling tussen etnische achtergrond en bepaalde kenmerken heeft veel impact op zijn beleving van de sociale wereld doordat het ook wordt verbonden met een andere MCD, namelijk het al dan niet omgaan met de ander.

Naast deze *high-impact* MCD's zijn er ook frames, waarbinnen juist weinig koppelingen gemaakt worden aan gedragingen of aan andere categorieën. Het zijn MCD's, die zijn verbonden met weinig CBA's en die geïsoleerd functioneren ten opzichte van andere MCD's. Deze spelen een minder centrale rol in de belevingswereld. Hiervoor wordt in dit onderzoek de term *low-impact* MCD's gebruikt.

Een voorbeeld:

(Groep 6 – uit interview met Eritreër Clemens)

I 4 augustus, wat zijn vele kinderen uit jouw groep in de vakantie jarig, hè? Want hoe doe jij dat, geef je wel een partijtje?

R Nee

I Nee? Geef je nooit een partijtje?

R Soms wel, soms niet.

I Heb je wel eens een partijtje gegeven?

R Ja

I Ja? Waarom geef je soms wel en soms niet een partijtje?

R Eigenlijk, in onze geloof mag je eigenlijk geen feestjes geven, en zo.

I Nee? Wat is jouw geloof?

R Islam

I Hmhm, en dan mag je eigenlijk geen feestjes geven.

R [knikt nee]

I Hmhm... is er nog meer anders?

R Nee

In dit fragment wordt er wel een frame (MCD Religie) gehanteerd waarbinnen onderscheid gemaakt wordt tussen twee categorieën (MC's) 'ons geloof' en 'niet ons geloof' die elkaar uitsluiten (SRP). Aan beide groepen wordt een tegengesteld kenmerk (CBF) gekoppeld, namelijk 'mag feestje geven' en 'mag geen feestje geven'. Maar er worden verder geen koppelingen gemaakt met andere categoriale indelingen, zoals ook blijkt uit de laatste respons in dit fragment. Dit frame is daarom van ondergeschikt belang in de belevingswereld van dit kind.

De uitbreiding van het analytisch instrumentarium van MCA met de hiervoor genoemde analytische concepten *marginal categories*, *high-impact* en *low-impact* MCD's, bood de mogelijkheid om de interviews verfijnder te analyseren. Bovendien maakte deze verfijning het mogelijk om ontwikkelingen in de tijd te onderzoeken. Een jaar nadat de interviews waren afgenomen, werd een aantal van hen weer geïnterviewd. Een belangrijke uitkomst van de analyse van de tweede serie interviews was dat de relevantie van een etnisch MCD ('Marokkanen' versus 'Nederlanders') sterk was toegenomen. De koppelingen met een reeks andere kenmerken (zoals: islamiet versus niet-islamiet) en gedragingen (zoals: wild versus rustig) was veel duidelijker herkenbaar in de interviews en was ook meer algemeen dan tijdens de interviews van een jaar daarvoor. Met andere woorden, de toevoeging van nieuwe concepten bood de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de manier waarop frames zich ontwikkelen.

Tot slot

Op basis van ervaringen met het gebruik van MCA bij open interviews met kinderen op etnisch gemengde basisscholen kan worden geconcludeerd dat het een zeer vruchtbare

benadering is voor onderzoek dat streeft naar een *emic* (participant) perspectief in de analyse. Het analytisch instrumentarium van Sacks kent echter ook beperkingen. Categorisering wordt statisch opgevat in plaats van als een dynamisch proces, waarin frames die op een bepaald moment zeer relevant zijn, aan betekenis verliezen en nieuwe frames ontstaan die bepalend worden voor de belevingswereld van betrokkenen. Om inzicht te kunnen krijgen in dit soort processen is een meer verfijnd instrumentarium nodig. In dit artikel werden enkele nieuwe analytische concepten geïntroduceerd die daarbij van belang kunnen zijn.

Literatuur

- Berg, H. van den (1996). Frame Analysis of Open Interviews on Interethnic Relations. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 53, p. 5-32.
- Berg, H. van den (1997). Discoursanalyse van alledaags racisme. In: Servaes, J. & Frissen, V. (red.) *De interpretatieve benadering in de communicatiewetenschap*. Leuven: Uitgeverij Acco, p. 183-209.
- Berg, H. van den (2004a). Discoursanalyse. *KWALON*, 26, (9) 2: 29-39.
- Berg, H. van den (2004b). Discoursanalyse in de praktijk. De discursieve constructie van sociale categorieën. *KWALON*, 27, (9) 3: 27-34.
- Graumans, D.M.C. (2005). *De sociale betekenis van etniciteit. Interacties en etnisch categoriseren op gemengde scholen*. Amsterdam: afstudeerscriptie Vrije Universiteit (niet gepubliceerd).
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lepper, G. (2000). *Categories in text and talk. A practical introduction to categorization analysis*. London: Sage publications.
- Sacks, H. (1979). Hotrodder: a revolutionary category. In: Psathas, G. (ed.) *Everyday language. Studies in ethnomethodology*. New York: Irvington, p. 7-14.
- Sacks, H. (1995). *Lectures on conversation. Volumes 1 & 2*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Strauss, S. & Quinn, N. (1994). A cognitive/cultural anthropology. In: Borofsky, R. (ed.) *Assessing cultural anthropology*. New York: McGraw-Hill, p. 284-300.
- Tajfel, H. & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, W.G. & Worchel, S. (eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey CA: Brooks-Cole, p. 94-109.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories. Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In: Worchel, S. & Austin, L.W. (eds.) *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Tannen, D. (1993). *Framing in Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Verkuyten, M., Jong, W. de & Masson, K. (1992). Algemeen of etnisch specifiek? Dilemma's rond etnisch categoriseren. *Jeugd & Samenleving*, 5/6, p. 321-330.
- Verkuyten, M. & Masson, K. (1993). Etnisch categoriseren door kinderen op multi-etnische scholen. Het relatieve belang van de etnische achtergrond. *Psychologie & Maatschappij*, 63, p. 147-161.